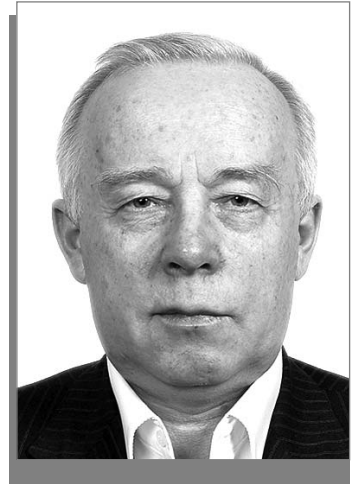

Г. МОШАК

*старший науковий співробітник
Науково-дослідного інституту вивчення
проблем злочинності ім. академіка
В. В. Сташиса НАПрН України,
доктор юридичних наук, професор*



УДК 351.745.001.8

Дослідження і запобігання протиправним діям поліцейських у творах професора Т. Фельтеса (ФРН)

У статті розглядаються риси, фактори та засоби запобігання неправомірному застосуванню сили німецькими поліцейськими та українськими міліціонерами.

Ключові слова: поліція, міліція, неправомірне застосування сили, запобігання поліцейському насильству.

Професор Рурського університету (м. Бохум) Томас Фельтес є визнаним у наукових колах ЄС і США фахівцем у галузі поліцейських наук. Він здійснив дослідження протиправного застосування сили поліцейськими, інформацію про результати яких було б доцільним застосувати у запобіжній діяльності в Україні. Необхідність вивчення і використання сучасних іноземних досліджень злочинності поліцейських обумовлюється великою поширеністю посягань на права громадян, здійснюваних співробітниками органів МВС України. Метою статті є зіставлення основних рис, факторів і заходів

запобігання протиправному застосуванню сили (або як синонім «насильству») німецької поліції і української міліції. В Україні такі дослідження раніше не здійснювалися. Результати порівняння незаконного насильства службовців за творами професора Т. Фельтеса і за працями українських вчених, виділення в них спільного та особливостей обґрунтовують необхідність застосування німецького передового досвіду.

Ситуація у ФРН. Із 2417 справ 2011 р. щодо незаконного насильства поліцейських прокуратурою припинено 2087, що складає 95%. Подібна ситуація на регіональному рівні. У Гамбурзі

у 2007 р. із 366 підозрюваних у насильстві поліцейських жодному не висувався звинувачення. У Берліні у 2008 р. із 636 подібних справ у 615 випадках провадження припинено, 6 звинувачених виправдано судом. У суди було направлено 5% справ. В Україні відповідна категорія справ у 2012 р. була у два рази меншою – 2,6%.

«Міжнародна амністія» оцінює поліцейське насильство у ФРН не як систематичне, однак констатує існування численних окремо взятих випадків. Згідно з внутрішньополіцейськими опитуваннями 1998 і 2001 рр., четверта частина респондентів вважала допустимим застосування час від часу більшої сили ніж дозволяється, а 6 із 10 опитаних повідомили, що інформацію про зловживання колег приховують. Громадська думка щодо названого виду насильства перебуває у ФРН під впливом конкуренції трьох профспілок поліцейських, які у боротьбі за нових членів перебільшено турбуються про них, тим самим спотворюють дійсні масштаби поліцейського насильства.

Важливі риси і фактори поліцейського насильства професор Т. Фельтес виклав у статтях «Збереження авторитету та страх ескалації як причини здійснення поліцейського насильства» [1], «Дискурсивне виправдовування застосування сили службовцями поліції» [2], «Помилкова поведінка поліцейських і дисциплінарне провадження – неприємна тема» [3].

До факторів неправомірного застосування сили поліцейськими Т. Фельтес відносить страх ескалації конфлікту; загрозу авторитету; вплив суб'єктивної оцінки на ситуацію протистояння. Вче-

ний отримав доказі того, що напруженість внутрішнього стану поліцейського обумовлюється страхом за результати обшуків робочого місця, комп'ютера, контролем телефонних розмов та службового і особистого листування із службового чи особистого комп'ютера. Навіть коли це пов'язано не з кримінальним провадженням, а з поточним службовим контролем, який у названому контексті може сприяти приховуванню помилок колег. Напруженість і страх за власну інформацію стримують спілкування колег взагалі та з питань неправомірного застосування сили проти населення зокрема. Значна частина поліцейських під впливом внутрішнього напруження поступово стає байдужою до службових проблем, що виникають у зв'язку із неправомірним застосуванням сили колегами, і про них не повідомляє. Поширеним мотивом насильства Т. Фельтес називає страх поліцейського перед можливим загостренням конфлікту, коли здійснюється перехід від буденної ситуації до «сценарію жаху». В основі внутрішнього конфлікту лежить суперечність між раціональними та емоційними детермінантами поведінки.

У ФРН і в Україні пов'язують існування та зростання поліцейського і міліцейського насильства з його безкарністю. Професор Берлінського вільного університету Т. Зінгельштайн зазначає, що припиняється приблизно 95% справ проти поліцейських, звинувачених у нанесенні тілесних ушкоджень при виконанні службових обов'язків. Стосовно службовців, охочих провокувати прояви насильства і опору – наприклад, у протистоянні з демонстрантами –

жодних заходів не здійснюється, при їх атестації це не враховується і ніякої ролі у ФРН і в Україні – не відіграє.

В Україні проблема незаконного застосування сили співробітниками органів МВС України загострилася. Дослідження Асоціації українських моніторів дотримання прав людини у діяльності правоохоронних органів (моніторинг незаконного насильства в органах внутрішніх справ України за 2009 р. та за 2004–2011 рр.), «Харківського інституту соціологічних досліджень», доктора юридичних наук О. А. Мартиненка [4] та інших свідчать, що кількість жертв незаконного насильства в органах внутрішніх справ стрімко зростала. У 2009 р. їх було 604 тис., у 2010 р. – до 790 тис., у 2011 р. оціночна кількість потерпілих від незаконного насильства в міліції становила 980 тис. осіб. Близько мільйона громадян у 2012 р. зазнали тиску та свавілля з боку міліції (застосування кайданів, катувань і тримання за ґратами довше, ніж передбачено законом). За окремими повідомленнями, у 2012 р. від міліцейського свавілля та тортур постраждав кожен п'ятдесятий українець [5]. Головною причиною є взаємне приховування злочинів представниками міліції і влади, що породжує масові протести населення та спалахи «війни» проти міліції. Приховування зґвалтування, здійсненого у 2013 р. офіцерами міліції у смт Врадіївці Миколаївської області, призвело до масових виступів населення, штурму і підпалу районного відділу, звільнення причетних до правопорушень співробітників.

У порівняльній характеристиці поліцейського (міліцейського) насильства важливе місце належить висвітленню

поширених видів його прояву. Українській міліції дорікають за жорстоке поводження із затриманими, тортури і побиття підозрюваних, за розправи з учасниками акцій протесту, напади на журналістів, залякування та здирицтво. У 2012 р. – за даними Amnesty International – до органів прокуратури надійшло 114 474 скарги на дії міліції. Розслідування проводилися проти 438 міліціонерів, однак до суду було направлено лише 44 справи.

За різними оцінками, в Україні замовчується приблизно 80% фактів катувань і жорстокого поводження з громадянами [6]. Потерпілі у більшості випадків не повідомляють про тортури, оскільки не вірять, що міліціонери-правопорушники будуть покарані, інші бояться помсти з боку правоохоронців. Наступним фактором існування великої кількості випадків тортур є застосування силових методів дізнання, які були властиві радянській правоохоронній системі. Міліціонерам легше застосовувати до затриманих – як і раніше – силові методи дізнання, аніж діяти відповідно до нового КПК України. Корупція та можливість вимагати гроші у потерпілих перетворили невинуватене насильство у джерело заробітку. Міліціонери незаконно застосовували фізичну силу як заради фабрикації справ, так і задля «вибивання» грошей. Після запровадження чинного КПК України «старими кадрами» продовжується застосування насильства.

Тортури затриманих та інші знущання здійснювалися «за звичкою», або були побічним продуктом «емоційного сплеску», елементарним незнанням того, що так робити більше не можна,

або наслідком алкогольного сп'яніння чи схильності до садизму, впевненістю у безкарності [7]. Серед чинників насильства Amnesty International називає низький культурний рівень частини співробітників української міліції.

Поширеності незаконного насильства в органах внутрішніх справ сприяє відсутність системи ефективного розслідування випадків та об'єктивних, повних статистичних даних про масштаби явища. Розслідування випадків насильств міліціонерів органами внутрішніх справ чи прокуратури прирікає їх на необ'єктивність. Статистика МВС України і Генеральної прокуратури України багато в чому є віддзеркаленням чинної системи показників із властивими їй суб'єктивністю, упередженістю, прикрашуванням, котрі притупляють гостроту проблеми.

Незаконне насильство підтримується постійним порушенням прав затриманих на медичний огляд, адвокатську допомогу та можливість поінформувати близьких про факт затримання. Це уможлиблює тіньові арешти та незаконне насильство щодо затриманих. Погане поводження з ув'язненими та засудженими особами, катування умовами тримання та незабезпечення належною медичною допомогою, масове побиття в'язнів та інші види насильства є способом залякування з метою досягнення власних цілей. Недотримання прав співробітників міліції опосередковано також сприяє насильству.

До сучасних позитивних змін належить намагання нинішнього керівництва МВС України переорієнтувати діяльність співробітників на захист прав громадян.

Насильство міліції і німецької поліції помітно відрізняються правовою природою, яка проявляє себе у складах скоєних злочинів. Міліціонери звинувачувалися у вбивствах, бандитизмі, згвалтуваннях, викраденнях людей та незаконних арештах невинних. Повідомлень про подібні склади злочинів у середовищі німецьких поліцейських – мною не знайдено.

Серед засобів запобігання протест в умовах бездіяльності і свавілля міліції є ефективним засобом протидії. Існує сподівання на те, що ситуація зміниться, коли більшість громадян не терпітиме свавілля працівників МВС, оскаржуватиме кожен подібний випадок, об'єднається для захисту своїх прав, тобто пройде, подібно до ФРН, важкий шлях, характерний для громадянського суспільства. Активізація власних зусиль окремо взятих громадян у запобіганні насильству, активний спротив несправедливості і беззаконню, подолання страху – можливі лише у певних умовах, які зобов'язана забезпечити держава. Проти неправомірних дій міліції мають бути спрямовані гласність і зусилля ЗМІ, завдяки яким міліціонерів-злочинців вже вдавалося притягти до відповідальності – вбивць журналіста Г. Гонгадзе, начальника райвідділу міліції, який спільно з бувшим народним депутатом України В. Лозинським скоїв вбивство; офіцерів-гвалтівників І. Крашкової.

Спільні риси. Зіставлення основних положень творів Т. Фельтеса і результатів українських досліджень, експертна оцінка ситуації й інші підстави приводять до висновку про існування спільних рис у поліцейському і міліцейсько-

му насильстві. В обох країнах спостерігається виражений причинний зв'язок між труднощами захисту прав громадян, порушених правоохоронцями, зі специфікою їх роботи, яка дозволяє накопичений досвід притягнення до відповідальності правопорушників застосовувати до правослухняних громадян. Кількість повідомлень про нього у ЗМІ зростає завдяки поширенню технічних можливостей фіксації фактів насильства у відкритих місцях учасниками чи випадковими свідками на телефони і інші пристрої. Переконливих досліджень, які б висвітлювали рівень цього насильства у ФРН і в Україні мною не знайдено, а велика його латентність ускладнює вивчення і запобігання. Пасивність обох держав щодо запровадження офіційного обліку незіставного чи необґрунтованого насильства сприяє останньому.

Т. Фельтес доказує, що єдність рядів поліції і поведінка її керівництва мають сильний вплив на службовців. Керівники поліції, як і в інших ієрархічно побудованих системах, служать зразком для підлеглих, навіть коли замовчують чи прикривають їх помилки. В умовах різного тиску на поліцію керівництво вимагає не оприлюднювати внутрішні проблеми, а зображати «нормально функціонуючу організацію», чим забезпечує існування у підлеглих думки про необхідність зберігати «безпроблемність існування» та відповідно реагувати щодо колег, які вчиняють насильство.

Т. Фельтес звертає увагу на особливість, що стосується, на мою думку, також українських міліціонерів. Правоохоронці по кілька днів зважують,

що саме повідомити про інцидент, усвідомлюють його рівень та наслідки, формують свою позицію щодо нього, утримуються від висловлювань, щоб не ризикувати перетворенням із свідка у підозрюваного. У той же час складність поліцейської роботи надає можливість приховувати інциденти і відповідальність за них з метою не погіршувати стан справ у підрозділі.

Стимує викриття насильства колег відсутність альтернативи роботі у великому населеному пункті та страх прославитися на всю країну як співробітник, що конфліктує з колегами чи з керівництвом. Ця обставина посилюється відсутністю бажання переселитися в іншу місцевість та страх перед швидким поширенням інформації про особисті якості працівника.

Т. Фельтес, досліджуючи матеріали розгляду дисциплінарних проваджень, звертає увагу на те, що поліцейському насильству сприяють «стіна мовчання» та копоративний дух. Вони загрожують правовій державі подібно до помилок керівництва поліції на верхньому чи на середньому рівнях. Лише невелика кількість службовців є відповідальною за переважну більшість зловживань силою, однак керівництво своєчасно не реагує на цю інформацію. Чим більше правоохоронці заглиблюються у коловорот конфлікту, в основі якого, з одного боку, необхідність збереження авторитету, а з другого – страх нападу на них, тим більше на поведінку впливають емоції, зростає значення сили як способу розв'язання конфлікту і все менше дії визначаються приписами закону, зростає роль індивідуальних характеристик особистості. Зростання емоцій супроводжується

зменшення впливу освітніх характеристик учасників конфлікту та посилення значення суб'єктивного сприйняття ситуації протистояння.

Т. Фельтес наводить відкриту ним послідовність дій у механізмі виникнення насильства. Повсякденне протистояння правопорушникам перетворює ситуації застосування сили у буденну справу поліцейських. Їх юридична освіта тут не допомагає, а правослухняна поведінка зникає у тому поліцейському відділку, де панує культ сили. Грань між допустимою силою та ексцесом насильства відділяє тонка лінія, яка зникає під впливом часом малозначного правопорушення та призводить до трагедії. Готовність застосувати силу під впливом повсякденної охоти на правопорушників (інстинкт полювання) [8] зростає у випадках недостатньої професійної підготовки, коли поліцейський відчуває, що виникла загроза особистому авторитету чи «втрати обличчя». Починає діяти роль бійця за власну посаду. Поліцейські з роками змішують державні і власні завдання та інтереси, вони нездатні побороти в собі неприйнятну неповагу до громадянина.

Поширеності поліцейського і міліцейського насильства сприяють складність його розкриття та відсутність належної відповідальності. У криміналістичних колах пояснюють, що викриті підозрювані висувають фальшиві, тому безперспективні звинувачення. Численні шахраї використовують штучно сконструйовані звинувачення для отримання з допомогою суду тих чи інших пільг. Часто потерпілі не можуть безпомилково ідентифікувати поліцейських в уніформі (зовнішні номери на екіпіровці

мають поліцейські лише Берліна і Бранденбурга. – Г. М.), що створює умови для взаємного звинувачення за відсутності інших доказів. Як правило, колеги виправдовують та покривають звинуваченого поліцейського. Фальшива поліцейська солідарність, внутрішній поліцейський тиск – щоб не припустилися помилки [9] – страх самому потрапити у поле зору слідчих через обізнаність у справі [10] – сприяють створенню «стіни мовчання» [11].

Громадянину складно без допомоги чи підтримки суду і прокуратури звинуватити поліцейського, оскільки завжди виникають зворотні звинувачення в опорі представникові правоохоронного органу. Поліцейські охоче пишуть заяви про те, що стали жертвами та завжди знаходять підтримку колег. Суд, у якому тривалий час знають поліцейських по спільній роботі, двічі подумає перед винесенням вироку поліцейському, оскільки боїться зашкодити іміджу служби у цілому. Прокуратура є часто безсилою, вона цілком залежна від роботи поліцейських, які здійснюють розслідування діянь своїх колег, а у судовому процесі часто є основними свідками.

Із висловлювань Т. Фельтеса випливає, що прокурори і судді мають спочатку подолати рефлекс довіри до службовця і вже потім більше довіряти громадянину, ніж поліцейському, щоб звинуватити останнього у злочині. Коли прокурору чи судді це не вдається, тоді діяльність поліції залишається не контрольованою. Т. Фельтес підкреслює важливість розуміння того, що поліцейський у судовому процесі не є незаангажованим свідком, а здійснює власний захист.

Т. Фельтес обґрунтовано вважає, що протиправне насильство не можна подолати лише шляхом покарання винних правоохоронців, оскільки санкціонування не змінює фактичного стану. Поведінка, яка є наслідком організаційних та структурних умов у поліції (чи міліції), відтворюється у подібних умовах [12]. Вона дуже рідко має коріння, що стосується тільки недоліків особистості. На думку автора цієї статті, створення в обох державах незалежного органу з розслідування скарг на тортури та поліцейське насильство могло б позитивно вплинути на засади правоохоронної діяльності та сприяло б запобіжним цілям.

Висновки. Результати дослідження свідчать, що поліцейське і міліцейське насильство мають низку спільних рис у характеристиці, сприятливих йому обставинах та заходах запобігання. Ця теза обґрунтовує положення про те, що міліція, подібно до поліції ФРН, за певних умов здатна працювати за прави-

лами ЄС. Висновок підкріплюється існуванням позитивного досвіду роботи під час Євро-2012. Протидія міліцейському (і поліцейському) насильству обов'язково має враховувати місцеві особливості.

Виявлений зв'язок труднощів захисту прав громадян, порушених міліцією чи поліцією, зі специфікою поліцейської роботи, відсутність належної зацікавленості держав у його обліку та подоланні – мають актуалізувати власну запобіжну діяльність окремо взятих громадян.

Перспектива подальших досліджень пов'язана з пошуком зв'язку факторів поліцейського (і міліцейського) насильства із засобами його запобігання, із зіставленням можливих кошторисних витрат на них та очікуваними у майбутньому результатами. Використання напрацювань професора Т. Фельтеса має скоротити час на запровадження європейських стандартів роботи міліції.

Список використаних джерел

1. Feltes T. «... , dann habe ich ihm auch schon eine geschmiert». Autoritätserhalt und Eskalationsangst als Ursachen polizeilicher Gewaltausübung / T. Feltes, A. Klukkert, T. Ohlemacher. – Monatsschrift für Kriminologie und Strafrechtsreform. – 2007. – №4. – S. 285–303.
2. Feltes T. Die diskursive Rechtfertigung von Gewaltanwendung durch Polizeibeamte Vortrag beim 37 [Електронний ресурс] / T. Feltes. – Strafverteidigertag 8. – 10. März 2013 in Freiburg. – Режим доступу: www.bka.de/.../kiforum2010Feltes2Kurzfassung.../kiforum2010Feltes2K... – Назва з екрана.
3. Feltes T. Polizeiliches Fehlverhalten und Disziplinarverfahren – ein ungeliebtes Thema. Überlegungen zu einem alternativen Ansatz | Erschienen in: Die Polizei / Feltes T., 10/2012. – S. 285 ff.; 11/2012. – S. 309 ff.
4. Мартиненко О. А. Детерминация и предупреждение преступности среди персонала органов внутренних дел Украины : монография / О. А. Мартиненко. – Харьков : Изд-во ХНУВД, 2005. – 496 с.
5. Солонина Є. Антиміліцейські протести: хто і що їх роздмухує? / Є. Солонина [Електронний ресурс] // Радіо Свобода. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/25147396.html>. – Назва з екрана.
6. Поваляев І. Про тортури – ні пари з вуст [Електронний ресурс] / І. Поваляев // Україна молода. – Режим доступу: <http://www.umoloda.kiev.ua/number/2371/>. – Назва з екрана.

7. Врадівських міліціонерів-садистів вимагають звинуватити у замаху на вбивство [Електронний ресурс] // Зеркало недели. – Режим доступу: http://dt.ua/UKRAINE/vradiyivskih-milicioneriv-sadistiv-vimagayut-zvinuvatiti-u-zamahu-na-vbivstvo-125466_.html. – Назва з екрана
8. Feltes T. Polizeiliche Verfolgungsfahrten und der «Jagdinstinkt» Kriminologisch-polizeiwissenschaftliche Anmerkungen zu einem wenig beachteten Phänomen in: Polizei & Wissenschaft / T. Feltes. – 2011. – S. 11–23.
9. Feltes T. Stellungnahme zu dem Gesetzentwurf der Fraktion der SPD für ein Gesetz über die Landesbeauftragte oder den Landesbeauftragten für die hessische Polizei beim Hessischen Landtag [Електронний ресурс] / T. Feltes. – Режим доступу: <http://starweb.hessen.de/cache/AV/18/INA/INA-AV-029-T1.pdf>. – Назва з екрана.
10. Feltes T. Polizeigewalt. Das halte ich für rechtswidrig [Електронний ресурс] / T. Feltes. – Режим доступу: <http://www.zeit.de/2012/42/Polizeigewalt-Interview>. – Назва з екрана.
11. Feltes T. Legitime oder illegitime Gewalt durch staatliche Institutionen: Gewalt und Polizei [Електронний ресурс] / T. Feltes. – Режим доступу: http://www.amnesty-polizei.de/d/wp-content/uploads/legitime_oder_illegitime_polizeigewalt_feltes_bpb_2006.pdf. – Назва з екрана.
12. Feltes T. Polizeiliches Fehlverhalten und Disziplinarverfahren – ein ungeliebtes Thema. Überlegungen zu einem alternativen Ansatz. Erschienen in: Die Polizei / T. Feltes. – 10/2012. – S. 285 ff.; 11/2012. – S. 8.

Стаття надійшла до редколегії 21.07.2014

Мошак Г. Исследования и предупреждение противоправных действий полицейских в произведениях профессора Т. Фельтеса (ФРГ)

В статье рассматриваются признаки, факторы и средства предотвращения неправомерного применения силы немецкими полицейскими и украинскими милиционерами.

Ключевые слова: полиция, милиция, неправомерное применение силы, предотвращения полицейского насилия.

Moshak G. Investigation and Prevention of Police Officers' Illegal Actions in the Works Written by Prof. T. Feltes (Germany)

The objective of this paper is to compare the main features, factors and measures of prevention of the illegal use of force (or synonymic 'use of violence') of German and Ukrainian police. The results of the comparative study of illegal violence by police officers in the works written by Professor T. Feltes and the works of Ukrainian scientists, the determination of common features and peculiarities give reasons for using the German progressive experience.

2087 cases out of 2417 ones concerning the illegal violence of police officers were suspended by prosecutor's office in Germany in 2011, which makes up to 95%. Only 5% of cases were taken to the court. The number of corresponding cases in Ukraine in 2012 was two times less and made up to 2.6%. T. Feltes specifies the main factors of illegal use of force by police officers: fear of conflict escalation; threat to the authority; influence of the subjective evaluation of the confrontation situation. The police officer's inner stress is caused by the fear of the search results of his working place, computer, as well as by the fear of the control of his phone calls and official and personal correspondence from his official or personal computer. Under the influence of inner stress the major part of the police officers gradually becomes indifferent to problems at work that arise from the illegal use of force by their colleagues, and these problems are not reported by them.

In 2012 every fiftieth Ukrainian suffered from police officers' tyranny and torture in Ukraine. The main reason was a mutual concealment of crimes by the police and the government, which gave rise to massive protests of the citizens and outbreaks of war against the police. Corruption and the opportunity to extort money from the affected victims turned the unjustified violence

into a source of income. The lack of the system of effective investigation of cases and objective comprehensive statistics on the extent of the phenomenon contributes to the prevalence of illegal violence in the internal affairs authorities.

T. Feltes reasonably concludes that the unity of the police ranks and the behavior of their leaders have a strong impact on the employees. He draws attention to a peculiarity that also applies to Ukrainian police. Police officers think over for several days as for what to report about the incident, realize its scale and effects, form their personal point of view on it and refrain from the statements in order not to take the risk of turning from the witness into the suspect. At the same time, the complexity of police work gives the opportunity to hide the incidents and the responsibility for them in order not to worsen the situation in the subdivision. T. Feltes emphasizes that the 'wall of silence' and corporate spirit contribute to the police officers' violence. The scientist describes a sequence of actions in the mechanism of violence emergence. The everyday opposition to law breakers makes the use of force a common police activity. Prosecutors and judges should first of all get over the reflex of trust to the employee and then trust the citizen more than the police officer in order to accuse the latter of the crime.

T. Feltes reasonably believes that illegal violence cannot be rooted out only by punishing the guilty police officers. The use of Professor T. Feltes's studies in Ukraine should shorten the time for implementation of European standards of police work.

Keywords: police, police, illegal use of force, to prevent police violence.